

A magánhangzó-harmónia kialakulása a PU-PFU alapnyelvben

1. A magánhangzó-harmónia egyes típusai című dolgozatomban (1976. 417—424; németül: 1977. 167—174) a magánhangzók disztinktív jegyeiből adódó oppozíciók alapján a következő magánhangzó-harmónia típusokat különböztettem meg: 1) palatoveláris vagy palatális harmónia, 2) labiális harmónia, 3) nyílásfok szerinti harmónia. Cikkem címében az „egyes” jelző arra utal, hogy a magánhangzó-harmóniának több válfaja is lehet, én azonban munkámban csak az említetteket tárgyalom. A magánhangzó-harmónia tulajdonképpen az asszimilációs jelenségek körébe tartozik, s így típusai a nyelv vízszintes és függőleges mozgása szerint különíthetők el egymástól. Folyóiratunknak ugyanebben a számában Bátor István azt a kérdést boncolgatja, hogy miért nincs a lapp nyelvben magánhangzó-harmónia (273—283). A 278. lapon lapalji jegyzetben utal egy korábbi cikkemre (1969. 130—141, l. még 1968. 35—45), amelyben a permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak a fejlődésvonalait tárgyalom, s bizonyos hangtörténeti folyamatokat a nem-első szótagi FU-FP magánhangzók (*a, ä, e*) asszimilációs hatásával — a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmóniával — próbálok magyarázni. Célom tehát nem a magánhangzó-harmónia (vagy magánhangzó-harmónia-típusok) taglalása volt, erre a kérdésre a tárgyalt hangtörténeti jelenségekkel kapcsolatban csak mellékesen tértem ki. Bátor (1976. 278. jegyz.) dolgozatomból azt a következtetést vonja le, hogy én a magánhangzó-harmónia műszót tágabb értelemben akarom használni. Ez valóban így igaz, de mint majd a későbbiekben kiderül, ezzel a véleményemmel nem állok egyedül. Bátor magánhangzó-harmóniának csak a palatoveláris vagy palatális harmóniát és a labiális illeszkedést tekinti. A nyílásfok szerinti harmóniát ő az umlautjelenségek körébe utalja (l. még uó. 1981. 38). Az umlaut eredeti formájában a nem-első szótagi *i* és *e* hangoknak az első szótag magánhangzójára gyakorolt regresszív irányú hasonító hatását jelenti a germán nyelvekben (pl. ném. *Baum* ~ *Bäume*, *Gast* ~ *Gäste*, *Stuhl* ~ *Stühle*). Én ma is úgy látom, hogy az umlaut vagy másképp meta-fónia — tágabb értelemben — a magánhangzó-harmónia jelenségek közé tartozik: hiszen nem egyébről van itt szó, mint a nem-első szótagi magánhangzónak az első szótag magánhangzójára tett regresszív irányú asszimilációs hatásáról. A lappban a nem-első szótagi **a, *ä, *e* hatására a megelőző szótag magánhangzója nyíltabbá, illetőleg zártabbá vált. Pl.:

- e-ä* > *æ-ä*: finn *pesä* ~ lapp N *bæsse* 'fészek'
- o-a* > *oa-a*: finn *kota* ~ lapp N *goatte* 'sátor'
- ä-e* > (*e*)*ie-e*: finn *käte* ~ lapp N. *giettä* 'kéz'
- a-e* > (*o*)*uo-e*: finn *appe* ~ lapp N *vuoppá* 'vő'

A Bátori által bemutatott lapp umlautjelenséget már régen felfedezték. Genetz (1897. 52): „toisen tavuun vokaali on antisipeerattu ensi tavuusen, nim. ε -vartaloissa alkuperäisen vokaalin eteen ja $a(w-)$ vartaloissa sen jälkeen.” E. Itkonen (1939. 56–75) a második szótag hatására bekövetkezett nyíltabbá, illetőleg zártabbá válást regresszív magánhangzó-harmóniának nevezi. Nos, ha a nyelv fentebb említett horizontális és vertikális mozgása szerinti magánhangzó-hasonulásokat mind magánhangzó-harmóniának tekintjük, akkor a lapp első szótagi magánhangzó-rendszerben végbement kérdéses magánhangzó-változások — nevezhetjük a jelenséget umlautnak, metafóniának, regresszív magánhangzó-harmóniának — pontosabb meghatározással a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmónia körébe tartoznak. Egyébként Bátori a magánhangzó-harmóniának ezzel a szűk értelmezésével — azt csupán a palatoveláris harmóniára és a labiális illeszkedésre korlátozva — meglehetősen egyedül áll. Rajtam kívül, mások is a magánhangzó-harmóniának több típusát különböztetik meg (Trubetzkoy 1971. 93, 100, 250; Clements 1977. 111–119; Ringen 1979. 247–259).

Egy későbbi dolgozatában Bátori (1984) mintha a magánhangzó-harmónia típusok körében több válfajt engedne meg. Legalábbis erre látszik utalni a magánhangzó-hasonulásoknak a nyelv vízszintes és függőleges mozgása szerint való négy típusba sorolása. A dolgozat címéből (Vokalharmonie und Inverse im Lappischen) és a tárgyalásmódból mégis az derül ki, hogy a szerző a magánhangzó-harmóniát (= palatoveláris harmóniát) a többi — véleményem szerint idetartozó — jelenségtől különválasztja. Ebben a cikkében is — s ezzel teljes mértékben egyetértünk — az umlauttal hozza összefüggésbe a palatoveláris harmónia eltűnését a lappban.

Die Vokalharmonie in den finnischugrischen Sprachen und ihre Rekonstruktion für die Ursprache (1982) című cikkében Bátori a palatoveláris magánhangzó-harmónia különböző megjelenési formáit tárgyalja a finnugor nyelvekben (jobbára általánosan ismert dolgokról van szó). Kitér a magánhangzó-harmónia eltűnésének okaira az egyes nyelvekben. A magánhangzó-harmónia eltűnését („leépülését”) a következő folyamatokban látja:

1. A magánhangzók sorváltása
2. A palatális attrakció elterjedése
3. A magánhangzó-harmóniának umlauttal való felváltása

Dolgozata 164–165. lapján felsorolja az alapnyelvre rekonstruálható magánhangzó-harmónia ismérveit. A palatoveláris magánhangzó-harmónia ellen működő erők vonatkozásában — más megközelítéssel — eredményeink számos egyezést mutatnak (l. Rédei 1976. 417–424; 1977. 167–174). A magánhangzók sorváltása helyett nálam magánhangzó-változás szerepel: a magánhangzó-harmónia felbomlása sok esetben azzal függ össze, hogy az eredetileg palatális magánhangzó velárisá vált (a páros toldalékok esetében a veláris magánhangzót tartalmazó általánosult — i. h. 420).¹ A palatális attrakció helyett a szinharmonizmus műsót használok (Rédei 1976. 422; 1977. 172;

¹ Megvizsgálandó volna, hogy a magánhangzó-harmónia szétesésekor a változatok közül miért éppen a veláris magánhangzójú válik a legtöbb esetben általánossá. Ami az $a/\bar{a} > a$ egybeesést illeti, ez talán azzal magyarázható, hogy olyan magánhangzó-rendszerek, amelyekben nincsen \bar{a} hang, szép számmal vannak, olyan azonban, amelyben nem volna a , aligha képzelhető el (Trubetzkoy 1971. 86–114; l. még Steinitz 1955. 184).

1982. 176; l. még Trubetzkoy 1971. 251). A palatoveláris harmóniát több esetben felváltó umlautnak nálam a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmónia felel meg.²

2. Jelen dolgozatom célkitűzése annak a taglalása, hogy mennyiben számolhatunk az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvben magánhangzó-harmóniával, és ha volt, mily mértékben volt produktív. A kutatók ma általában egyetértenek abban, hogy az alapnyelv ismerte a magánhangzó-harmóniát s ez típusát illetően palatoveláris vagy röviden: palatális magánhangzó-harmónia volt. A magánhangzó-harmónia megléte bizonyos mértékig összefügg(het) az alapnyelv agglutináló jellegével, jöllehet szép számmal vannak olyan agglutináló nyelvek, amelyekben nincs magánhangzó-harmónia (északi-vogul, északi-osztják, zürjén, votják, japán, maláj stb.) (vö. Rédei 1976. 419; 1977. 169). A magánhangzó-harmónia egyik funkciója az agglutináló nyelvekben az a törekvés, hogy a szó mint egész (tő + képző + jel + rag) fonológiai-morfonológiai egységet képezzen. A magánhangzó-harmónia tehát határjelként viselkedik, ugyanakkor az egyes morfémák között — az agglutináció transzparens volta következtében — a morfonológiai határ nem mosódik el. Ennélfogva a magánhangzó-harmóniával rendelkező, erősen agglutináló nyelvek kevésbé vannak kitéve az ablautszerű változásoknak a szótőben és a morfémahatár elmosódását eredményező morfonológiai változásoknak a morfémák összetalálkozásánál.

A mai nyelvekben meglévő magánhangzó-harmónia rendszerek alapján az alapnyelvre rekonstruálható magánhangzó-harmónia a következő kritériumokkal rendelkezhetett (e kritériumokra vonatkozóan l. Rédei 1976. 417 kk., 1977. 167 kk.; Bátori 1982. 154—155, 164—165):

1. Radikális harmónia (tőharmónia).
2. Szuffixális harmónia (a párhuzamos toldalékok megléte).
3. A magánhangzó-harmónia a palatoveláris oppozíció alapult.
4. Az alapnyelvi magánhangzó-harmónia progresszív irányú lehetett.
5. Az asszimilációs kiegyenlítődézés az egész szóra kiterjedt (tehát nem beszélhetünk szótagos szinharmonizmusról, mint pl. újabb jelenségként egyes finnugor nyelvekben avagy ún. szótagos magánhangzó-harmóniáról mint pl. a török nyelv egyes vegyes hangrendű jövevényszavaiban).³
6. A neutrális magánhangzók (*i, e*) osztálya.

² Megemlítem még, hogy a Bátori által idézett finn példaanyagban — sajnálatos módon — több hiba fordul elő. Pl.: 1981. 37: *keitiö* [o: *keittiö*], *liuto* [o: *liitto*], 1982. 154: *tyhjen-tä-mä-ttö-myy-kse-ssä* [o: *tyhjen-tä-mä-ttö-myy-de-ssä*], *tahdo-too-muu-kse-ssa-nsa* [o: *tahdo-tto-muu-de-ssa-nsa*, 1984. 297: *operetti-ssa* [o: *opereti-ssa*].

³ A vegyes hangrendű szavakhoz feltehetőleg veláris toldalékok járultak, ugyanúgy, mint pl. ma a finn nyelvben: *ilma*: *ilmassa* 'in der Luft', *tule*: *tulessa* 'im Feuer'. A magyar nyelvre jellemző ingadozás (*nyíl*: *nyíllal* 'mit dem Pfeil', *hid*: *hídon* 'auf der Brücke', *kocsi*: *kocsiban* 'im Wagen', *dészka*: *déskával* 'mit dem Brett', *október*: *októberben* 'im Oktober', *origén*: *origénnel* ~ *origénnel* 'mit Sauerstoff', *Agnés*: *Agnésnek* ~ *Agnésnek* 'der Agnes') nyilvánvalóan késői eredetű — a vegyes hangrendű szavakra vonatkozóan l. Rédei 1976. 418; 1977. 168; Ringen 1978. 105—115; 1980. 9—18). Az *i-t* tartalmazó vegyes hangú szavak a magyar nyelv ősi szókincsébe tartoznak: FU eredetűek vagy nagyon régi jövevények (mint pl. a *hid* < alán). Az *e-s* vegyes hangrendű szavak újabb kori keletkezése mellett tanúskodik az is, hogy *i-t*, *-é-t* tartalmazó egyalakú toldalék van a magyarban, de neutrális *e-t* tartalmazó egyalakú toldalék egyáltalán nincs. Az *origénnel*, *Agnésnek* illeszkedés talán nemcsak tipológiailag, hanem genetikailag is rokon a finn típusal.

A működés feltételeinek tisztázása céljából mindenekelőtt fontos annak a leszögezése, hogy a palatoveláris magánhangzó-harmóniának két alfaja van: 1) radikális vagy tóharmónia és 2) szuffixális harmónia. A radikális magánhangzó-harmónia csupán a magánhangzó-kombinációk taxonomikus szabályait foglalja magában. A magánhangzó-kombinációk rendszere tehát előfeltétele (lehet) a magánhangzó-harmónia létrejöttének, illetőleg működésének, de magánhangzó-harmóniáról valójában csak a szuffixális harmónia fennállása esetén beszélhetünk. Igaza van tehát E. Itkonennek (1961. 64 k.), aki a magánhangzó-harmónia kialakulását kombinációs lehetőségekre vezeti vissza. „A finnugor alapnyelv valamennyi magánhangzója (*u, o, a, i, ü, e, ä*) állhatott a szó hangsúlyos első szótagjában; hangsúlytalan második szótagban azonban csak *a, ä, e* állhatott. Az első szótagban tehát a következő vokális-oppozíciók fordultak elő: *a—ä, o—e, u—ü* és a pár nélküli *i*; a második szótagban az *a—ä* oppozíciók pár és a pár nélküli *e* volt meg. Mármost egészen természetes, hogy az első szótag hátsó magánhangzója a második szótag *a*-jával, elülső magánhangzója pedig a második szótag *ä*-jével kombinálódtak. A páratlan *i* mind az *ä*-vel, mind az *a*-val kombinálódhatott (vö. finn *silmä* 'Auge', *ilma* 'Luft'); a második szótag *e*-jével az első szótag valamennyi magánhangzója kombinációban állt (vö. finn *väke* 'Stärke, Kraft; Volk', *teke* 'machen, tun', *sylke* 'spucken, speien; Speichel', *nime* 'Name', *pane* 'setzen, legen, stellen', *poske* 'Backe, Wange', *kulke* 'gehen, wandern, fahren'). Ezen kombinációs elmélet alapján feltehető, hogy a magánhangzó-harmónia szempontjából az *e* és az *i* a finnugor korban is neutrális hangok lehettek. Eszerint a finn és a magyar nyelv mai vegyes hangrendű szavai ősi típusokat képviselnek” (Rédei 1976. 418—419; 1977. 168—169). Az alapnyelvi radikális magánhangzó-harmóniára vonatkozóan l. még Sammallahti 1979. 60—61; 1980. 3—7; Janhunen 1981. 220; 1982. 26—27.

Szótövek és toldalékok kapcsolódása esetén mind az alapnyelvben, mind pedig a palatoveláris harmóniát ismerő mai finnugor nyelvekben progresszív asszimilációval van dolgunk. A magánhangzó-harmónia kialakulását tehát a palatális, illetőleg veláris tövekhez járuló toldalékok magánhangzójának progresszív irányú asszimilációja implikálta. Megjegyzem, hogy a magánhangzó-harmónia visszafejlődésével kapcsolatban megfigyelhető, hogy a radikális harmónia (magánhangzó-kombináció) többé-kevésbé megőrződik, de a végződéses illeszkedési szabálya felbomlik (moxa-mordvin, keleti cseremiszi: itt csak labiális illeszkedés van). A szuffixális harmónia produktivitásának

vagyis a vegyes hangrendű szavakhoz veláris toldalékoknak a függesztése a finnugor magánhangzó-illeszkedés folytatása lehet. Ezzel szemben az *oxigénnel*, *Agnésnek* típusú hasonulás — amennyiben a jövevényszavakban mutatkozó szótagos illeszkedés régi lehet a törökségben (tör. *hezard* : *hezarda* 'in Tausend', *pilot* : *pilotlar* 'die Piloten', *otomobil* : *otomobiller* 'die Autos') — esetleg a honfoglalás előtti török hatásnak köszönheti létrejöttét (a török magánhangzó-harmónia típusokra vonatkozóan l. Turkologie 1963. 8—9, 34, 55—56, 63, 95—96, 140, 163, 177—178). — A magánhangzó-harmónia részleges megőrződése mellett szótagos szinharmonizmus vagy másképp palatális attrakció is létezik, pl. az erza-mordvinban (Rédei 1982. 176—177), a vepszében (Suhonen 1980. 19—21) és a déli osztjában (Vértes 1977. passim, 1980. 27—39). A jurákban van szótagos szinharmonizmus, de a magánhangzó-harmónia ismeretlen (Hajdú 1968. 29, 33), jóllehet egyes toldalékok a szuffixális magánhangzó-harmónia szabályait követik, pl.: *ηano-χona* 'im Boot', *tū-χuna* 'im Feuer', *nū-χina* 'mit dem Gürtel', *tupka-χana* 'mit der Axt', *ηuda-χad* 'von der Hand', *te-χed* 'von dem Rentier' (Collinder 1960. 208—209; Hajdú i. m. 32, 41).

elsőrangú fontosságára utal az is, hogy a radikális harmónia alól számos kivétel van (vegyes hangrendű szavak, az összetételek tagjai nem illeszkednek a magánhangzó-harmónia szabályai szerint), de a toldalékokban jóval kevesebb szabálytalanság figyelhető meg. A palatoveláris páros végződés száma a szuffixális harmónia produktivitása esetén meglehetősen nagy, a neutrális magánhangzót tartalmazó egyalakú végzések száma viszont aránylag kicsiny (pl. m. *-ig, -ik, -ért, -ként, -kor* stb.; finn *-lle, -ksi ~ -kse, -mme, -nne* stb.).

3. Az alapnyelvi magánhangzó-harmónia funkcionálása szempontjából vizsgáljuk meg a rekonstruálható toldalékok (képzők, jelek, ragok) részvételét a magánhangzó-illeszkedésben. Mint ismeretes, az alapnyelvben nem-első szótagi helyzetben csak a következő három magánhangzó fordulhatott elő: *a, ü, e*. A szuffixális magánhangzó-harmónia persze csak az *a, ü* vokálisokat tartalmazó szuffixumok esetében állhatott fenn. A képzőket illetően két nehézséggel állunk szemben:

1) Nem mindig állapítható meg a képző magánhangzójának a hangszíne. 2) A szóképzés révén — mint tudjuk — új szótő (bázis) jön létre, s így a *tő + képző* kapcsolódása voltaképpen statikus állapotot eredményez, vagyis a származékszó a magánhangzó-harmónia szempontjából kisebb fokú produktivitást jelent. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy páros toldalékok esetén a *tőhöz* járuló képzők „kiválasztása” a palatoveláris harmónia alapján történt. Ilyen páros képzők szép számmal rekonstruálhatók az alapnyelvre. Pl.: **-ja ~ *jā, *-ma ~ *mā, *-na ~ *nā, *-pa ~ *pā* stb.

A szuffixális magánhangzó-harmónia alapnyelvi működésének a vizsgálatához elsősorban a jeleket és ragokat kell vallalóra fognunk. A számjelek (**i, *n, *i < *j*, esetleg **k*) egyalakúak voltak (vö. Collinder 1960. 235—238, 297—302; Hajdú 1966. 67—68, 128—130; Rédei 1981a. 97—105; 1981b. 210—219), így nem vehettek részt a magánhangzó-harmóniában. A személyes névmások (**me, *te, *se* vagy **m3, *t3, *s3*) agglutinációja a névszótövekhez (a birtokos személyjelek esetében), illetőleg az igetövekhez (az igei személyragok esetében) már az alapnyelvben megtörténhetett. A személyes névmások — amennyiben neutrális *e*-t tartalmaztak — közömbösek voltak az alapnyelvi szuffixális magánhangzó-harmóniával szemben. A magánhangzó-harmónia hiányával kell számolnunk akkor is, ha az *e* lekopása a dinamikus első szótagi hangsúlyozás esetében már az alapnyelv korában megtörtént. Elképzelhető persze az is, hogy a személyes névmások eredetileg személyes szférát jelölő enklitikus elemek voltak, s így a magánhangzó-harmónia szerint asszimilálódtak az előttük álló vagy az utánuk következő szóhoz. Erre utalhat az, hogy a személyes névmásoknak egyes nyelvekben nem palatális, hanem veláris folytatói vannak (mordvin, lapp). A személyes névmások ősi enklitikus jellege mellett vall az a szintaktikai helyzet is, hogy jelzői szerepben (a birtokos személyjelezésben) a jelzett szó, a cselekvő alany funkciójában az ige után következtek. Összegezve: az eredeti enklitikus jellegből következően a személyes névmások nemcsak *e*, hanem *a* és *ü* magánhangzókra is végződhetek. Az utóbbi esetben részt kellett venniük a szuffixális magánhangzó-harmóniában.

Az alapnyelvre rekonstruálható idő- és módjelek (múlt idő **i < *j, *s*, feltételes mód **-ne*) egyalakúságuknál fogva (vö. Collinder 1960. 303—307; Hajdú 1966. 136—140) nem voltak alkalmasak a szuffixális magánhangzó-harmóniában való részvételre.

A PU-PFU alapnyelvre a következő esetragok tehetők fel (Collinder 1960. 238—241, 282—297; Hajdú 1966. 62—67, 118—127; Rédei 1975. 133):

1. Nom. \emptyset
2. Akk. $*-m$
3. Gen. $*-n$
4. Lok. I. $*-na/*-nä$
5. Lok. II. (PFU) $*-t, *-tt3$
6. Abl. $*-ta/*-tä$
7. Lat.-Prol. I $*-k$
8. Lat.-Prol. II (PFU) $*-j$
9. Lat.(-Dat.) III $*-í$

Mint látjuk, több esetrag mássalhangzóra végződött. Ezek tehát a szuffixális magánhangzó-harmónia tekintetében nem jöhetnek számításba. Egy esetben (lok. $*-t, *-tt3$) az esetleges végmagánhangzó nem állapítható meg. Tulajdonképpen csak a lok. $*-na/*-nä$ és az abl. $*-ta/*-tä$ esetében tehetünk fel páros toldalékot; ezeknek a szuffixális magánhangzó-harmóniában való produktív részvétele már az alapnyelv korában nyilvánvaló. Persze a lok. $*-tt3$ elvben visszavezethető a/\bar{a} magánhangzójú páros formásra. De nincs kizárva, hogy e rag végmagánhangzója e volt.

A rekonstruálható toldalékokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy meglehetősen kicsiny volt azoknak a kötött morfémáknak a száma, amelyek az alapnyelvi magánhangzó-harmónia működésében szerepet játszhattak. Az alapnyelvben szép számmal lehettek a/\bar{a} magánhangzójú páros képzők. Ezek azonban — mint fentebb mondtuk — a magánhangzó-harmónia funkcionálása szempontjából kevésbé jelentősek. A személyes névmási eredetű birtokos személyjelek és igei személyragok csak abban az esetben vehettek részt a magánhangzó-harmóniában, ha magánhangzó-elemük a/\bar{a} (is) lehetett és ha az apokópa még nem történt meg. Mindent összevetve: az a/\bar{a} magánhangzójú képzőkön kívül csak a lokatívusz $*-na/*-nä$ és az ablatívusz $*-ta/*-tä$ ragja mutat arra, hogy a szuffixális magánhangzó-harmónia — jól-lehet csupán csírájában — meglehetősen már az alapnyelv korában.

4. Mely tényezők vezethettek a palatoveláris magánhangzó-harmónia létrejöttéhez, és teljes kifejlődéséhez? A magánhangzó-harmónia kialakulásában elsősorú szerep jutott a szótövek magánhangzó-kombinációs szabályainak. Ismeretes, hogy az első szótag veláris vagy palatális magánhangzója szabta meg, hogy milyen magánhangzó állhatott a második szótagban. Ez a helyzet ma is több finnugor nyelvben. A kombinációk tekintetében az első szótagban az i , a nem-első szótagban az e semleges hangok voltak. A radikális magánhangzó-harmónia avagy a magánhangzó-kombinációk megléte, az első szótagi hangsúlyozás, az alapnyelv feltehetőleg korlátozott agglutinatív jellege együtt voltak azok a tényezők, amelyek — mintegy előre beprogramozva — a szuffixális magánhangzó-harmónia kialakulását eredményezték.

Noha a morfémák alapnyelvi kapcsolódási szabályait, a morfémahatáron esetleg fellépő morfológiai változásokat nem ismerjük, a kötött morfémák korlátozott száma, a bennük mutatkozó gyakori homonímia mind olyan jegyek, amelyek arra mutatnak, hogy az alapnyelv kevésbé volt agglutináló nyelvi típus, mint az egyes mai finnugor nyelvek. „Im Lichte des Kasus-systems sieht es so aus, als gehe die uralische Ursprache auf eine weniger

agglutinierende Sprachform zurück. Die uralische Ursprache in der Form, wie die Rekonstruktionen zeigen, enthält sehr viel Homonymie der grammatischen Morpheme. Denken wir nur daran, welche verschiedene Funktionen die Suffixe **n*, **j* und **k* hatten. Ferner hat es eine Synonymie der Morpheme gegeben, d. h., einer Funktion entsprachen mehrere Morpheme, z. B. Pl. **-t*, **-j*, **-n* und **-k* sowie Lat. **-n*, **-j* und **-k*. Diese Merkmale sowie der heute nur noch sehr lückenhaft dokumentierbare Vokalwechsel (z. B. fi. *palaa* 'brennen intr.': *polttaa* 'brennen tr.', ung. *hal* 'sterben': *holt* 'tot') können von einer voruralischen flektierenden Sprachform zeugen" (Korhonen 1979. 17).

Az a körülmény, hogy a PU-PFU szuffixális magánhangzó-harmónia minden valószínűség szerint csak egészen kis számú toldalékra terjedt ki. Ugyancsak az alapnyelv korlátozottan agglutinatív jellege mellett szól. Ma a magánhangzó-harmóniát ismerő nyelvekben — elsősorban a magyarban és a finnben — bőven vannak palatoveláris szópárok: m. *dörren* 'dönnern, erdröhnen, knallen' ~ *durran* 'knallen, puffen', *kever* 'umrühren, sprudeln, mischen' ~ *kavar* 'umrühren, quirlen'; finn *kihinä* 'Zischen, Gewimmel, Gewühl' ~ *kohina* 'Sausen, Brausen, Rauschen', *kilistä* 'klingeln, klingen' ~ *kolista* 'klappern, poltern'. Ilyen szópár az alapnyelv koráig csak egy-két esetben vezethető vissza (l. pl. az MSzFgrE *fekély* 'Geschwür, Abszeß', *fakad* 'ausschlagen, treiben, sprießen' és *far* 'Arschbacken, Hinterteil, Gesäß' szócikkeit). Nos, az ilyen típusú szópárok hiánya is az alapnyelvi magánhangzó-harmónia kevésbé produktív voltáról tanúskodik.

A szuffixális magánhangzó-harmónia kiteljesedése az egyes rokon nyelvek külön életébe tartozik és feltétlenül összefügg az agglutináló jelleg nagyobb mérvű kifejlődésével, ezen belül pedig a páros toldalékok (ragok, képzők) keletkezésével.⁴

RÉDEI KÁROLY

Irodalom

- BÁTORI I. (1976), Miért nincs a lapp nyelvben magánhangzó-harmónia? NyK 78: 273—283.
- BÁTORI, I. (1981), Die finnischugrische Vokalharmonie — ein Rekonstruktionsversuch. CQuilFU 6: 34—39. Turku.
- BÁTORI, I. (1982), Die Vokalharmonie in den finnischugrischen Sprachen und ihre Rekonstruktion für die Ursprache. Zeitschrift für Sprachwissenschaft 1: 151—170. Göttingen.
- BÁTORI, I. (1984), Vokalharmonie und ihre Inverse im Lappischen. In: P. Hajdú—L. Honti (Szerk.) Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Budapest 295—301.
- CLEMENTS, G. N. (1977), The Autosegmental Treatment of Vowel Harmony. In: W. U. Dressler—O. E. Pfeiffer (Szerk.) Phonologica 1976. Akten der 3. Internationalen Phonologie-Tagung Wien—Innsbruck 111—119.
- COLLINDER, B. J. (1960), Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm.
- GENETZ, A. (1897), Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi- ja useampitaivuisissa sanoissa. Suomi 1897/3/13/3: 1—56.
- HAJDÚ P. (1966), Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest.

⁴ Az újabb (szekunder) esetragok eleinte a magánhangzó-harmónia ellen hatnak. Pl.: HB *halalnec* (ma: *halálnak*), HB *ioiben*, *milostben* (ma: *jóban*, *malasztban*). A szuffixális magánhangzó-harmónia eleven hatóereje azonban ezeknél is a páros toldalékok kialakulását eredményezte: *-nak/-nek*, *-ben/-ben* stb.

- ITKONEN, E. (1939), Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus. MSFOu. 79. Helsinki.
- ITKONEN, E. (1961), Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietoliipas 20. Helsinki.
- JANHUNEN, J. (1981), Uralilaisen kantakielen sanastoa. JSFOu. 77: 219—274.
- JANHUNEN, J. (1982), On the structure of Proto-Uralic. FUF 44: 23—42.
- KORHONEN, M. (1979), Entwicklungstendenzen des finnisch-ugrischen Kasussystems. FUF 43: 1—21.
- RÉDEI K. (1968), A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak a történetéhez. NyK 70: 35—45.
- RÉDEI, K. (1969), Neue Aspekte zur permischen Vokalforschung. UAJb. 41: 130—141.
- RÉDEI, K. Der Akkusativ in den uralischen Sprachen (Zum Kasussystem der uralischen Sprachen). In: CTIFU 1: 133—138. Tallinn.
- RÉDEI K. (1976), A magánhangzó-harmónia egyes típusai. NyK 78: 417—424.
- RÉDEI, K. (1977), Einige Typen der Vokalharmonie. In: W. Ü. Dressler—O. E. Pfeiffer (Szerk.) Innsbruck 167—174. Phonologica 1976. Akten der dritten Internationalen Phonologie-Tagung Wien.
- RÉDEI K. (1981a), Többszelek a PU—PFU alapnyelvben. NyK 83: 97—105.
- RÉDEI K. (1981b), Monikon tunnukset uralilaisessa ja suomalais-ugrilaisessa kanta-kielessä. In: CQuiIFU 6: 210—219. Turku.
- RÉDEI, K. (1982), Beitrag zur Vokalharmonie im Ersa-Mordwinischen. SFU 18: 176—177.
- RINGEN, C. O. (1978), Another view of the Theoretical Implications of Hungarian Vowel Harmony. Linguistic Inquiry 9/1: 105—115.
- RINGEN, C. O. (1979), Vowel Harmony in Igbo and Diola-Fogny. Studies in African Linguistics. 10: 247—259.
- RINGEN, C. O. (1980), Vowel Harmony in Finnish and Hungarian. In: CQuiIFU 3: 9—18. Turku.
- SAMMALLAHTI, P. (1979), Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. FUF 43: 22—66.
- SAMMALLAHTI, P. (1980), Introduction to the Round-Table Session „Vowel Harmony”. In: CQuiIFU 3: 3—7. Turku.
- STEINIZ, W. (1955), Geschichte des wogulischen Vokalismus. Berlin.
- SUHONEN, S. (1980), Über die Typen der Vokalharmonie in den ostseefinnischen Sprachen. In: CQuiIFU 3: 19—25. Turku.
- TRUBETZKOY, N. S. (1971), Grundzüge der Phonologie.⁵ Göttingen.
- TURKOLOGIE (1963), Handbuch der Orientalistik. B. Spuler (Szerk.). Fünfter Band Altaistik. Erster Abschnitt Turkologie. Leiden—Köln.
- VÉRTES, E. (1977), Morphonematische Untersuchung der ostjakischen Vokalharmonie. Budapest.
- VÉRTES, E. (1980), Konsonantenstatistik und Vokalharmonie im Südostjakischen. In: CQuiIFU 3: 27—39. Turku.

The Development of Vowel Harmony in PU and PFU

by KÁROLY RÉDEI

The purpose of my present article is to discuss to which extent vowel harmony can be presumed to have existed in Proto Uralian or Proto Finno-Ugrian and, if it did exist, to which extent it was productive. Researchers nowadays are generally in agreement that the proto language had vowel harmony and that as regards its type it was a palato-velar or more briefly, a palatal vowel harmony. The existence of vowel harmony can / may to a certain degree be connected to the agglutinative character of the proto language, although there is no lack of agglutinative languages without vowel harmony. In order to be able to clarify the conditions for the functioning of this system it is above all of importance to note that palato-velar vowel harmony has two subtypes: 1) radical or stem harmony, and 2) suffixal harmony.

Let us examine from the point of view of the functioning of vowel harmony in the proto language the participation of the reconstructable suffixes (derivational suffixes, base suffixes, inflectional suffixes) in vowel harmony. In the examination of the functioning of suffixal vowel harmony in the proto language it is above all the base suffixes and

inflectional suffixes which must be taken into account. The numeral suffixes (l^* , $*n$, $*i < *j$, perhaps $*k$) were single-form suffixes, thus having no part in vowel harmony.

As the tense and mood markers (past tense $*i < *j$, $*s$, conditional mood $*-ne$) possessed only single forms, they were not suited to take part in suffixal vowel harmony.

For the PU-PFU proto language the existence of the following case suffixes can be presumed:

1. Nom. \emptyset
2. Acc. $*-m$
3. Gen. $*-n$
4. Loc. I $*-na/ *-\bar{n}\bar{a}$
5. Loc. II (PFU) $*-t, *t\bar{t}3$
6. Abl. $*-ta/ *-\bar{t}\bar{a}$
7. Lat.-Prol. I $*-k$
8. Lat.-Prol. II (PFU) $*-j$
9. Lat.-Dat. III $*-\bar{n}$

As can be seen, several case suffixes ended in a consonant. These, then, cannot be taken into consideration from the point of view of suffixal vowel harmony. Actually, it is only in the case of the locative $*-na/ *-\bar{n}\bar{a}$ and the ablative $*-ta/ *-\bar{t}\bar{a}$ that we can assume existence of double suffixes, that they took a productive part in suffixal vowel harmony as early as in the proto language is evident. From the reconstructable suffixes the conclusion can be drawn that the number of bound morphemes capable of playing a role in the functioning of vowel harmony in the proto language was quite small.

Which factors could have led to the origination of palatovelar vowel harmony and to its complete formation and development? For the development of vowel harmony the vowel combination rules of the word stems played a major role. As we know, the velar or palatal vowel of the first syllable determined which vowel could occur in the second syllable. This is still characteristic of several Finno-Ugrian languages. As regards the combination possibilities, i in the first syllable as well as e in non-initial syllables were neutral vowels. The existence of radical vowel harmony or vowel combinations, the stressing of the first syllable together with the presumably restricted agglutinative character of the proto language — these were the factors which — as if it were programmed in advance — led to the development of suffixal vowel harmony.